

Реставрація пам'яток архітектури у міжвоєнній Польщі: теоретичні засади й практичне втілення

У середовищі української науки дедалі помітніша увага звертається на дослідження явищ, подій, фактів, пов'язаних із збереженням впродовж ХІХ – початку ХХІ століть національної культурної спадщини. Однак доводиться констатувати, що на тлі такої загалом позитивної тенденції й досі залишаються іще практично невивченими події окремих періодів з історії пам'яткоохоронної роботи на українських землях. До них належить й минувшина десятиліть між Першою та Другою світовими війнами, особливо та її частина, що пов'язана з етнічними українськими землями, які перебували під владою Другої Речі Посполитої (1918-1939). Цими територіями були Підляшшя, Берестейщина, Пінщина, Західна Волинь, Холмщина, Надсяння (Посяння), Східна Галичина, Лемківщина.

На означених теренах, як і в усій міжвоєнній Польщі, відповідними державними структурами здійснювалося чимало пам'яткоохоронних заходів, у тому числі й щодо архітектурних старожитностей. Окрім правових норм, серед яких найпомітніше місце займав Декрет про опіку над пам'ятками мистецтва і культури від 31 жовтня 1918 року [1], вони базувалися на наявних тоді серед польських архітекторів теоретичних засадах щодо відновлення історичних світських та культових споруд. Тут чітко окреслилися три проблеми. Головною серед них виявилася проблема визначення тієї межі, до якої можна було здійснювати втручання у матеріал та форму архітектурної пам'ятки. Вагоме значення для збереження будівельної культурної спадщини мало також розширення змістового наповнення самого поняття „архітектурна пам'ятка”. Нарешті, важливим питанням – як складовою частиною теорії охорони та відновлення архітектурних старожитностей – поставало питання обсягів застосування у цьому процесі нових архітектурних форм та композицій, що існували на означений період.

Стосовно першої проблеми, що з початку ХХ століття у середовищі польських архітекторів домінуючою була концепція „консервувати, не реставрувати”. Її виразниками виступали представники архітектурної школи, до якої належали такі митці як Ю. Піотровський [7], Т. Шидловський [9], Г. Ковальський [3]. На їх думку, навіть найдосконаліша реконструкція неспроможна відтворити назавжди втрачений „дух” зруйнованої пам'ятки. Тому ці учені однозначно висловлювалися проти будь-якого втручання у первісну форму та матеріал споруди.

Відродження Польської держави, пов'язані з процесом її розбудови

національно-політичні та культурні завдання, зумовили зміну акцентів у середовищі польських архітекторів. Перевагу здобуває лінія на необхідність проведення різних за обсягом відновлювальних (реставраційних, реконструктивних) робіт задля відтворення архітектурних пам'яток у їх давньому історичному вигляді. Такий підхід мав на меті відбудувати старовинні споруди, зруйновані або пошкоджені під час Першої світової війни, повернути первісний вигляд будівлям, що були спотворені перебудовами в період перебування польських земель під владою трьох монархій (особливо це стосувалося Російської імперії), підкреслити „польськість” приєднаних до Другої Речі Посполитої нових територій (у тому числі й етнічних українських земель). Виразниками цієї концепції, яка стала офіційною лінією державної політики у сфері пам'яткоохоронної роботи, були Я. Войцеховський [5; 6], А. Лаутербак [4], Є. Ремер [8] та низка інших архітекторів. Слід відзначити, що попри наявність такої лінії, у середовищі польських архітекторів міжвоєнного періоду були можливими жваві дискусії щодо інших підходів до збереження історичних споруд. Вагому роль у цій справі відіграли загальнопольські з'їзди Ради консерваторів (так називали керівників окружних пам'яткоохоронних служб – О. Г.), що відбувалися у 1919-1937 роках. Помітне місце у роботі цих з'їздів – їх відбулося 22 – займали питання охорони замків та інших оборонних споруд середньовічної доби, у тому числі на теренах Волинського, Поліського, Львівського, Тернопільського та Станіславівського воєводств.

Наступна проблема стосувалася розширення змістового наповнення поняття „архітектурна пам'ятка”. На думку практично усіх без винятку архітекторів міжвоєнної Польщі – учасників пам'яткоохоронної діяльності – воно повинно було охоплювати не лише окремі споруди, а й цілі райони старих міст чи сіл, навіть навколишні території, що іменувалися довкіллям. Щоправда, при цьому не усі архітектори-урбаністи розділяли переконаність про доцільність відновлення зруйнованих історичних споруд.

Нарешті, як вирішувалася проблема співвідношення здобутків давньої архітектури та нових архітектурних форм міжвоєнної доби у справі відновлення пам'яток? Архітектурне середовище Другої Речі Посполитої дійшло згоди, що новітні архітектурно-мистецькі напрацювання можуть бути застосовані лише там, де не нищать або не спотворюють цілісної форми старовинного об'єкту, не порушують його автентичного змісту, гармонійно поєднуються з ним. Однак в окремих випадках – наприклад, це стосувалося відновлення інтер'єру королівського замку у Кракові, замкових та культових споруд в інших містах країни – митці погоджувалися на домінування форм сучасного мистецтва над давньою архітектурою. Це обґрунтовувалося тим, що такий інтер'єр мав відповідати вимогам сус-

пільного життя першої третини ХХ століття та функціям споруд як представницьких будівель держави [2, 140-150].

Виходячи з існуючих теоретичних поглядів, у міжвоєнній Польщі здійснювалися певні реставраційні роботи. Щодо світських архітектурних пам'яток, то найбільший їх обсяг припадав на давні замки та фортеці. Одним із них був Луцький замок. На березень 1921 р. – час офіційного входу Західної Волині, Луцька у тому числі, – до відновленої Польської держави, замок через численні руйнування і недогляд мав не надто привабливий вигляд. Тому впродовж 1920-1930-х рр. здійснювалася розробка та втілення програми його реставрації. Однак на заваді стала нестача грошей. Міністерство фінансів відмовилося виділити необхідні кошти для продовження робіт. Замок як визначна пам'ятка історії і мистецтва, включена до польського інвентаря старожитностей, потребував проведення нагальних заходів щодо його збереження. Про це йшлося на XII з'їзді Ради консерваторів, що проходив у Волинському воєводстві 20-24 вересня 1927 р.

Можна вважати, що саме завдяки цьому з'їздові вдалося добитися певного фінансування реставраційних робіт на В'їзній вежі (1928 р.) та інших замкових спорудах. На необхідність їх збереження звернув увагу волинський консерватор Ю. Дуткевич. Розробляючи кошторис укладання реєстру і відновлення пам'яток старовини Волинського воєводства на 1934 р. (загальна сума – 22 тисяч 600 злотих), він запланував провести подальші охоронні роботи, які стосувалися В'їзної вежі замку. Цей план завдяки фінансовій підтримці Міністерства віровизнань і народної освіти був 1934 р. і у наступні роки загалом виконаний. На реставрацію замку Любарта загальнопольська і місцева влада виділила 6 тисяч 500 злотих. Було підмуровано фундаменти Владичої вежі, виконано нові залізобетонні перекриття двох нижніх ярусів В'їзної, розпочато ремонт склепіння Стирової вежі.

Новий етап пам'яткоохоронних робіт у Луцькому замку пов'язаний з діяльністю на посаді консерватора Волинського воєводства З. Ревського (1936-1938 рр.). З його ініціативи восени 1938 р. для обстеження мурів замку Любарта, старовинних споруд 14 інших міст Західної Волині сюди прибули спеціалісти відділу архітектури Варшавської політехніки. Очолював їх відомий знавець оборонних споруд середньовіччя Я. Захватович. У грудні 1938 р. було розглянуто і схвалено план його реставрації. Роботи передбачалося розпочати в березні 1939 р.; вони мали проходити під керівництвом Польського краєзнавчого товариства. При погодженні з воєводським консерватором та оперуючи коштами, виділеними у міському бюджеті 1939-1940-го рр. на охорону замку, Товариство приступило – що, правда, з невеликим запізненням – до його реставрації. Вона проводилась відповідно до проекту, розробленого Я. Захватовичем, але не завершилася через початок Другої світової війни.

З інших давніх оборонних будівель середньовічної Волині реставраційні роботи в умовах міжвоєнної Польщі проводилися також стосовно Дубенського замку. Замковий комплекс був реставрований тільки у 1930-х рр. Авторами проекту вважають архітекторів Я. Новака та В. Смичельського. Окрасою замку став відновлений близько 1938 р. палац Любомирських. Він сильно постраждав під час воєнних дій Першої світової війни: пожежа знищила міжповерхові перекриття і перетворила споруду на руїну. У 1920-ті рр. за розпорядженням воєводського управління проводилися обмірні роботи пам'ятки, її фотофіксація, ін. Після реставрації палацу тут розмістилася канцелярія Дубенського повітового старости, в інших замкових спорудах – суд, повітовий сеймик, інші державні установи.

Значно менший обсяг робіт передбачалося провести для збереження окремих споруд замку в Острозі. До наших днів дійшла техніко-фінансова документація 1920-1930-х рр. Вона засвідчує намагання загальнодержавних і місцевих пам'яткоохоронних структур, які спиралися на підтримку громадськості, провести обстеження й реставраційні роботи щодо окремих веж та Богоявленського храму. Однак поки-що не віднайдені документальні підтвердження, що ці наміри були реалізовані.

Література

1. Dekret Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury // Dziennik praw Państwa Polskiego. – 1918. – № 16. – Poz. 36. – Warszawa: Tłoczono w Drukarni Państwowej z polecenia Ministra Sprawiedliwości, 1919. – S. 93-98.
2. Dettloff P. Odbudowa i restauracja zabytków architektury w Polsce w latach 1918-1939. Teoria i praktyka / Paweł Dettloff. – Kraków: UNIVERSITAS, 2006. – 501 s.
3. Kowalski G. O naszą kulturę. Uwagi o odbudowie kraju i ratowaniu zniszczonych wojną zabytków / Gerard Kowalski. – Kraków: Drukarnia J. Gluksberga, 1916. – 116 s.
4. Lauterbach A. Restauracja zabytków / Alfred Lauterbach // Myśl Polska. – 1915. – Z. 2. – S. 304-307.
5. Odbudowa zabytków architektury. Zadania konserwatorskie chwili obecnej, ustalone przez Wydział konserwatorski podług programu i pod redakcją Jarosława Wojciechowskiego. – Warszawa: Wyd-wo Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości, 1915. – 72 s.
6. Opieka nad zabytkami i ich konserwacja. – Warszawa: Wyd-wo Ministerstwa Sztuki i Kultury, 1920. – 127 s.
7. Piotrowski J. Ochrona zabytków a odbudowa kraju / Józef Piotrowski. – Lwów: Druk. Uniwersytetu Lwowskiego, 1916. – 92 s.
8. Remer J. Historia sztuki a konserwatorstwo / Jerzy Remer // Wiadomości Konserwatorskie. – 1929. – № 8. – S. 30-32.
9. Szydłowski T. Ruiny Polski. Opis szkód wyrządzonych przez wojnę w dziedzinie zabytków sztuki na ziemiach Małopolski i Rusi / Tadeusz Szydłowski. – Kraków: Drukarnia Powszechna, 1919. – 136 s.